

Kölcsön és hitel – mélyfúrások a történelemben*

Tamás Gábor

Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.):

Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018. Hitel – Bank – Piac

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2018, p. 333.

ISSN: 2498-8634

„Minden kezdet nehéz. A folytatás pedig még sokkal nehezebb...” tartja a – többek között – Sir Stanley Rous FIFA-elnöknek tulajdonított mondás. Ezért is nagy eredmény, hogy idén végre a boltokba került a 2016-ban elindult Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv második száma, ezzel immár végérvényesen megfelelő a periodika legfontosabb követelményének, a rendszeres megjelenésnek. Az Évkönyv nem az első hazai kísérlet gazdaságtörténeti folyóirat létrehozására: a 19–20. század fordulóján több mint egy évtizeden keresztül jelent meg a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, amely ebben a műfajban az elsők között volt Európában. A gazdaságon jobbra mezőgazdaságot értő, az agráriumra összpontosító Szemle 1906-os megszűnésekor senki sem gondolta volna, hogy 110 évet kell várni egy hasonló kezdeményezés sikerére.

Az évkönyv első száma a hazánkban viszonylag keveset kutatott válság-, illetve kereskedelemtörténetbe engedett betekintést a 14. századi éhínségektől a 20. századi pénzügyi válságokig, az Árpád-kori kereskedelemtől a szocialista kori magánkereskedelemig.¹ Az idei kötet sem kisebb feladatra vállalkozott: a modern pénzügyi rendszer kialakulása előtt, illetve annak kialakulása után, de azzal párhuzamosan működő hitelezési gyakorlatot vizsgálja, egymás mellé ültetve a középkor, a kora újkor és a 19–20. század kutatóit. A kötet szerkesztőinek célja, hogy az eltérő korszakokat vizsgáló tanulmányokkal közelebb kerüljünk a hagyományos és a modern pénzügyi rendszerek kapcsolatának, az intézmények mögött megbújó hitelrendszer hálózatának megértéséhez. A kötet 15 szerzőtől 14 tanulmányt tartalmaz szigorú

---

* A jelen kiadványban megjelenő írások a szerzők nézeteit tartalmazzák, ami nem feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontjával.

Tamás Gábor az IFUA Horváth & Partners Kft. vezető tanácsadója, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: gabor.tamas@horvath-partners.com

¹ Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. Válság – Kereskedelem. Budapest, 2016.

kronológiai sorrendben a Német Lovagrend 14. századi hitelezési gyakorlatától az 1930-as évek Magyarországnak pénzügyi válságkezeléséig. A tanulmányok négy nagy téma köré rendezhetők: hitelezési gyakorlat a hitelintézetek kialakulása előtt; alternatív hitelezési formák a hitelintézetek mellett; a pénzügyi intézményrendszer különböző szintjei és működése; végül a hitelezéshez közvetlenül nem kapcsolódó, a piacok történetét vizsgáló tanulmányok.

Hitelezés az intézményesülés előtt

Négy tanulmányt sorolhatunk ebbe a kategóriába. Egy részük állami, más részük magánpénzügyekkel foglalkozik, felölelve a 14. századtól a 18–19. század fordulójáig tartó időszakot. Kronológiai szempontból első helyre kívánkozik *Pósán László: Kölcsönügyletek és hitelezési gyakorlat a Német Lovagrend államában* című tanulmánya. A munka a kamatra kölcsönzés elvi tiltását tartalmazó keresztény álláspont és a növekvő pénzigény meghatározta, megengedő német joggyakorlat felvázolása után bemutatja a Lovagrend rendkívül sokrétű hitelezési gyakorlatát. A hitelfelvevők köre és a hitelezés célja egyaránt rendkívül színes: a magánszemélyeknek nyújtott kis összegű, szociális vagy politikai célból nyújtott hitelektől a porosz városoknak vagy külföldi kereskedőknek adott üzleti célú kölcsönökön át az idegen fejedelmeknek külpolitikai érdekből kínált kölcsönökig terjed. A tanulmány értékes részét teszik ki a kamatszedés tilalmát kijátszó kölcsönformák: a járadékvásárlás, a pénzváltással álcázott forma és a záloghitelezés bemutatása. A záloghitelezéssel foglalkozik két további tanulmány is. *Incze János (Luxemburgi Zsigmond zálogosítási gyakorlata Magyarországon)* részletesen bemutatja a 15. század elején alkalmazott szerződéses formákat, a zálogosítás okait és menetét, az elzálogosított birtokok örökítésének és kiváltásának módjait. Következtetése, hogy nincs általános gyakorlat, amelyet Zsigmond követne, a szerződésekben rengeteg az egyedi kitétel. A zálogbirtokok sorsa is eltérő: saját maga a hitel visszafizetésével ritkán váltotta ki őket, jóval gyakoribb, hogy másnak adott erre lehetőséget, vagy az elzálogosított birtokot eladományozta, de olyan is előfordult, hogy egy-egy birtok igen hosszú ideig maradt a hitelező – és utódai – használatában, mint a Szepesség, amely 1412-es zálogba adása után 360 évvel is zálogban volt a lengyel uralkodónál. A zálogosítás szerződéses feltételei ez alatt a közel négy évszázad alatt sem változtak sokat. Ezt már *Kovács Krisztián-nak* a 17–19. századi Nógrád vármegyei zálog- és haszonbérszerződéseket vizsgáló tanulmányából tudjuk. „*Elmúlhatatlan szükségünktől kényszerítettén*” hangzik a munka főcíme, utalva arra, hogy a zálogszerződések fontos eleme volt a zálogba adás indoklása. A szerző megállapítja, hogy a birtokos nemesség nem kizárólag és nem is elsősorban fogyasztásának finanszírozására vette igénybe a zálogosítás és a haszonbérbe adás eszközét. Azok legalább annyira az aktív birtokpolitika célját szolgálták a periférián fekvő birtoktestek átengedésével és a birtokközponthoz közelebbiek megszerzésével.

A 16. századi délnémet kereskedők hitelezési gyakorlatába enged betekintést *Tóza-Rigó Attila* tanulmánya (*A nagy túlélők. A Paller–Weis társaság (1569–1582) hiteltelvékenysége és a beszercebányai rézüzlet kapcsolata*). A szerző a magyarországi rézüzlet jövedelmezőségét mint a kereskedőtársaság túlélésének zálogát elemzi. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a Habsburg államot finanszírozó kereskedők milyen kényszerpályákon mozogtak az egyenlőtlen partnerek kölcsönös egymásrautaltságában. A kölcsöntörlesztés olyan alternatív és a hitelező számára korántsem kockázatmentes formáit ismerhetjük meg, mint a kereskedelmi feltételek és vámtételek egyénre szabása, amely esetünkben egy termék, a réz világgpiacát is érdemben befolyásolta.

Alternatív hitelezési formák a pénzüzetekkel párhuzamosan

A pénz- és hitelintézetek kialakulása korántsem jelentette a hagyományos formák azonnali háttérbe szorulását. A kereskedő bankárok jelenléte még a 20. század elején is számottevő volt mind a hazai, mind a nemzetközi pénzpiacokon, a városi-, alapítványi- vagy családi hitelezés pedig egyaránt jelentős eleme volt a 19. század hitelrendszereinek. Utóbbira látunk példát *Somorjai Szabolcs és Szilágyi Adrienn* tanulmányában (*A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei. Rokonsági hitelezés a 19. század első felében*). A bemutatott közös családi kassa működésének kettősségén – a piaci kamat alkalmazása, ugyanakkor exkluzív, csak a családtagok számára nyújtott hitelezés – keresztül a szerzőpáros rámutat, hogy itt valójában a hitelpiac hatékonyságának korrigálásáról van szó, ahol a kamat nem kizárólagos, sőt talán nem is a legfontosabb tényező. A hozzáférhetőség és a bizalom hiányából adódó tranzakciós költségek minimalizálása volt a családi kassa fél évszázadon át való fenntartásának legfontosabb tényezője. Hasonló motívumokat fedezhetünk fel a *Halász Imre* által elemzett szombathelyi városi és alapítványi pénztárak hitelezései mögött is („...*hatos kamatra*”. *Adatok Szombathely püspöki mezőváros hitelezési tevékenységéhez a neoabszolutizmus éveiben*). A Harruckern-örökösök kasszájához hasonlóan ezek a pénztárak is az alaptevékenységükből fennmaradó pénzek befektetéseként adtak hitelt, forrásgyűjtő tevékenységet nem folytattak. A város felügyelete alatt álló, de önálló elszámolású pénztárak ügyfelei között helyi magánszemélyek és maga a város is szerepelt.

A kereskedelmi hitelkapcsolatokról igyekszik képet alkotni *Halmos Károly* akkor, amikor azok megszakadnak, vagyis a csőd, a vagyonbukás pillanatában. *A váltó útja az 1869. évi csődiratok tanúsága alapján* című tanulmánya részletesen, példákkal mutatja be a váltó és a csőd intézményének a működését, a hitelszűke gazdasági hátterét, illetve a bukások néhány tipikus üzletviteli okát. Az állam, a csődbíróság beavatkozása éppen azoknak a gazdasági mikrofolyamatoknak a működéséről hoz létre dokumentumot, amelyekről egyébként nagyon kevés forrással rendelkezünk. A szerző ezért a csődirat történeti forrásértékére hívja fel a figyelmet.

A pénzügyi intézményrendszer működése

Már Halmos Károly csődirataiban is megjelentek a bankok mint hitelezők. A következő három tanulmánynak azonban ők a főszereplői. *Bagdi Róbert (Kecskeméti bankok és takarékpénztárak zárszámadásai a dualizmus korában)* a bankszektor egy keveset elemzett szegmensére, a vidéki takarékpénztárakra hívja fel a figyelmet, ráadásul egy sajtószerű helyzetben, a főváros pénzügyi intézményeinek vonzókörzetében található város esetében. Tanulmányában Kecskemét pénzügyi intézményeit mérlegadatok alapján hasonlítja országos és megyei átlagokhoz, illetve más alföldi nagyvárosokhoz. Kimondottan hitelezői, vasút-finanszírozó szerepben találjuk a bankokat *Gidó Csaba* tanulmányában (*A székely rabonbán és a székely gőzös. Ugron Gábor és a Héjjasfalva–Székelyudvarhely helyi érdekű vasútvonal*). A szerző fontos esettanulmányt írt a 19. század végének húzó ágazatáról. Elemzéséből kiderül, hogy még ebben a nyereséges vállalkozásban sem minden szereplő nyertes. A siker fő haszonélvezői, különböző szerepek (engedményes, igazgatósági tag, hitelező, alvállalkozó és beszállító) összefonódása révén veszik ki a profitjukat a vállalkozásból, míg a tényleges munkát elvégző fővállalkozó belebukik. A vasúttársaság egyes vezetőinek érdekkörében lévő bankok – a piacnál drágább hitelezéssel – ennek a profitkivételnek fontos csatornáját jelentik.

Szintén bankokon keresztül vizsgálva, de az állampénzügyek világába kalauzol minket *Kövér György: A Rothschild-konzorcium és az Osztrák–Magyar Monarchia államadóssága* című tanulmánya. Az állampénzügyeket általában az államok oldaláról szokták vizsgálni, a szerző azonban rámutat, hogy a Monarchia adósságfinanszírozása esetében a hazai és nemzetközi piacokra egyaránt jelentős hatással van egy nem állami szereplő, a közvetítő Rothschild bankcsoport nemzetközi beágyazottságával, presztízsével és hitelességével. A két birodalomfél eladósodásának ütemezése nagyfokú összehangoltságot mutat. Ebben kevésbé a pénzügyi kormányzatok egyeztetése, sokkal inkább a Rothschildok koordináló tevékenysége látszik. Jelentőségüket az osztrák és a magyar adósságkonszolidációban a szerző vitathatatlanul tarja. Az állampénzügyek és a konszolidáció a témája *Pogány Ágnes* tanulmányának is (*Szentháromság téri változatok költségvetési válságra. A fiskális krízis kezelése az 1930-as évek első felében*). Az, hogy mit tekintettek az adósságráta és a költségvetési hiány kritikus szintjének, korszakról-korszakra változott. A két világháború közötti időszak ebből a szempontból igen szigorú volt: a költségvetési hiányt annak mértékétől függetlenül mindenáron megszüntetendőnek tartották. A tanulmány bemutatja a költségvetés legfontosabb bevételi és kiadási számain keresztül, hogy mi vezetett el a fiskális krízishez, és hogyan próbálták azt az egymást követő kormányok kezelni. Tanulságos, hogy a – leginkább hitelezői érdekeket megtestesítő – népszövetségi ajánlások, a fiskális restriktió, illetve a – jelentős részben szintén hitelezésen keresztül megvalósuló – állami gazdaságélénkítés közötti óvatos egyensúlyozás vezetett végül eredményre.

Piactörténeti tanulmányok

Helyet kapott a kötetben három, a hitelezéshez szorosan nem kapcsolódó tanulmány is. Ezeket leginkább az árupiac működésének bemutatása kapcsolja össze. *Glück László: A huszti várbirtok igazgatása és gazdálkodása a Szepesi Kamara fennhatósága alatt (1600–1604, 1614–1615)* c. művében arra mutat rá, hogy pénzszerű viszonyai között hogyan működött egy várbirtok a 17. század elejének Magyarországon. Az uradalom részvétele a kereskedelemben annak ellenére csekély jelentőségű maradt, hogy egy komplex mezőgazdasági árutermelő üzemet működtetett. *Csiki Tamás (Piac és feketepiac a falusi társadalomban az első világháború idején)* az ellenkező végletet, az áruhiány időszakának mechanizmusait mutatja be kétszáz évvel későbbi időszakot vizsgálva. Az állami árszabályozás és kényszerértékesítés a piaci kapcsolatok sérülését hozta, a piac azonban utat tört magának, és ez nem csak a feketepiac és a cserekereskedelem kialakulását jelentette, hanem a termelés szerkezete is megváltozott. Az árak piacszabályozó szerepe *Szántay Antal (Árak a 18. századi Magyarországon)* munkájában is megjelenik. A szerző egy rövid ártörténeti szakirodalmi áttekintés után bepillantást nyújt a korszak tipikus forrásaiba, és a kora újkori árak átfogó és szisztematikus vizsgálatára szólít fel.

A kötet összességében megfelel a szerkesztők célkitűzésének: érdekes és értékes „mélyfúrásokat” tartalmaz a hitelélet legkülönbözőbb szereplőiről a középkortól a kora újkoron át a 20. század közepéig, ezzel fontos állomása lehet a hiányzó hiteltörténeti szintézis megalkotását célul kitűző alap kutatásoknak. Az olvasó akár közgazdászként, akár történészként, akár „csupán” a gazdaságtörténet iránt érdeklődőként veszi kezébe a kötetet, biztosan közelebb kerül a hitelezés évszázados fejlődésének megismeréséhez, és egyben számos olyan történeti érdekességgel találkozhat, amelyet talán nem keresett, de biztosan élvezettel olvas.